

СУДОВО-ЕКСПЕРТНІ УСТАНОВИ В УКРАЇНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ НЕДОПУЩЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ПОМИЛОК

FORENSIC EXPERT INSTITUTIONS IN UKRAINE AND PECULIARITIES OF THE REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF FORENSIC EXPERT ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF PREVENTING EXPERT ERRORS

Латиш К.В., к. ю. н.,
асистентка кафедри криміналістики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Демидова Є.Є., к. ю. н., доцентка,
доцентка кафедри криміналістики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дудченко О.Ю., к. ю. н.,
доцент кафедри судустрою та прокурорської діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті аналізується роль судово-експертних установ у встановленні недоліків у висновках експертів та допущених ними помилок, а також підходи до оцінки та особливості такої оцінки висновків судових експертів зі сторони суду. Розглянуто структуру системи судово-експертних установ в Україні, яка є однією із фундаментальних основ експертного забезпечення правоохоронної діяльності та правосуддя. Разом з тим, судові експерти також припускаються помилок при дослідженні та подальшому складенні висновків судової експертизи. Такі помилки можуть бути встановлені, як самими експертами постфактум, керівниками установ, де вони працюють, так і стороною обвинувачення, стороною захисту чи судом. Зазначені суб'єкти здійснюють оцінку висновку судового експерта, викладаючи свої доводи у відповідних процесуальних рішеннях. Під час проведення дослідження встановлено різні підходи Верховного суду до оцінки допущених помилок у висновках судових експертів. Це зумовлено відмінністю видів судочинства та відповідно колегій суддів, які їх розглядають. Розглянуто питання допустимості та прийнятності висновків експертів, які не містять підписів експертів про кримінальну відповідальність та печаток експертних установ через призму законодавчого регулювання та судового процесу. Дискусійним є питання з точки зору тактики здійснення попередження експерта про кримінальну відповідальність за подання завідомо неправдивого висновку. Однак, у статті вирішено це питання та надано власну правову оцінку з аргументацією своєї позиції на основі аналізу нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності. Також розглянуто інститут рецензування висновків судових експертів, правомірність використання якого має доволі дискусійний характер. Адже доволі часто сторони використовують його не у спосіб, передбачений чинним законодавством, намагаючись за допомогою нього спростувати висновки експертизи та змінити оцінку судді у цьому питанні.

Ключові слова: експертні помилки, нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності, рецензування висновку експертизи, судово-експертні установи.

The article is devoted to the analysis of the role of forensic expert institutions in establishing drawbacks in experts' conclusions and mistakes made by them, as well as approaches to evaluation and features of such evaluation of forensic expert conclusions by the court. The structure of the system of forensic expert institutions in Ukraine is considered, which is one of the fundamental bases of expert provision of law enforcement activities and justice. At the same time, forensic experts also make mistakes during the expertise and subsequent preparation of the conclusions of the forensic examination. Such mistakes can be caught up both by the experts themselves after the fact, by the heads of the institutions where they work, and by the prosecution, the defense or the court. These specified subjects evaluate the conclusion of the court expert, setting out their arguments in the relevant procedural decisions. During the research, different approaches of the Supreme Court to assessing mistakes made in the conclusions of forensic examinations were established. This is due to the difference in the types of judicial proceedings and, accordingly, the panels of judges that consider them. The issue of admissibility of expert opinions that do not contain signatures of experts about criminal responsibility and seals of expert institutions is considered through the prism of legislative regulation and judicial process. The issue of the tactics of warning experts about criminal liability for submitting a knowingly false opinion is controversial. However, the article resolves this issue and proposes its own legal assessment with arguments for its position based on the analysis of legal regulation of forensic expert activity. Also, the institution of review of the conclusions of forensic expertise is considered, and the legitimacy of its use is quite debatable. After all, quite often the parties do not use it in the way prescribed by the current legislation, trying to use it to refute the conclusions of the examination and change the judge's assessment in this matter.

Key words: expert errors, normative and legal regulation of forensic expert activity, review of expert opinion, forensic expert institutions.

Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом. До державних спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертів Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертів, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України. Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється

судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертів [1]. Отже, здійснюється відомчий поділ системи судово-експертних установ.

Перші судово-експертні установи в Україні з'явилися в системі Міністерства юстиції у 1913 р. і мали назву Кабінети науково-судової експертизи. У 1925 р. вони були перейменовані в Інститути науково-судової експертизи, а у 1944 р. – в Науково-дослідні інститути судових експертів (далі НДІСЕ). Така назва установ залишилась і до сьогодні [2, с. 150].

Окремі питання дослідження системи судово-експертних установ та експертних помилок висвітлені у працях таких вчених, як В. Д. Берназа, І. Г. Вермеля, А. І. Він-

берга, Г. Л. Грановського, І. М. Каплунова, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, Н. А. Паліашвілі, А. К. Педенчука. Проте з плином часу практика диктує нові тенденції та вносить корективи у правозастосовчу діяльність, що потребує постійної актуалізації фундаментальних розробок.

Коли виникає необхідність використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, слідчі у більшій мірі звертаються до Експертної служби Міністерства Внутрішніх Справ (далі – МВС) України. До її складу входять Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (ДНДЕКЦ) та територіальні науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ), які розміщені в областях України. Основним нормативно-правовим документом, що регламентує діяльність Експертної служби, є Положення про Експертну службу МВС України, затверджене наказом МВС від 03.11.2015 № 1343 (далі – Положення).

Зустрічаються випадки, коли сторона обвинувачення вказує на недоцільність проведення криміналістичної експертизи в певних судово-експертних установах, вважаючи, що працівники цієї установи є упередженими. Тоді відповідно до ч. 2 ст. 332 КПК України суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності.

Також трапляються випадки, коли самі працівники судово-експертних установ виявляють недоліки у роботі експертів, за результатами чого складають відповідні листи та направляють їх на адресу суду, в якому розглядається кримінальне провадження. Так, заступник начальника з експертної роботи обласного бюро СМЕ у листі повідомив суд про те, що при перевірці висновку експерта, виявлені суттєві недоліки, що є підставою для призначення комісійної експертизи [3]. Такі листи суд в силу ст. 99 КПК України оцінює як документ, який вказує на недоліки експертизи, «суттєві недоліки», пов'язані із можливою помилкою експерта.

З цієї точки зору, є також цікавим інститут рецензування висновків судових експертів, який передбачений Порядком проведення рецензування висновків судових експертів, що затверджений наказом Міністерства юстиції України від 03.02.2020 р. № 335/5. Проте слід зазначити, що рецензування не проводиться з метою спростування чи підтвердження висновків. Метою рецензування висновків судових експертів є вдосконалення професійної майстерності експертів, поліпшення якості та обґрунтованості їх висновків. Рецензія містить розгорнутої характеристики висновку щодо його відповідності вимогам нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності та методикам проведення судових експертиз, а також зазначається інформація щодо відповідності висновків результатам дослідження та поставленим питанням. Якщо встановлено, що висновок містить порушення, у рецензії зазначаються положення нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності та методик проведення судових експертиз, яких не дотримано під час складання висновку [4]. Проте останні роки сторони процесу намагаються сприяти суду в оцінці ним висновку експерта шляхом подання рецензій на такі висновки. Так, в одній справі рецензент – експерт вищого класу констатував, що судово-почеркознавча експертиза, за результатами якої складено висновок експерта, проведена неповно та не об'єктивно, з недотриманням певних методичних положень у галузі почеркознавчої експертизи, а зроблений в результаті дослідження категоричний позитив-

ний висновок про справжність досліджуваного підпису є необґрунтованим [5]. Зазвичай роль таких рецензентів виконують особи, які були судовими експертами та раніше працювали у державних спеціалізованих установах. І тут постає питання чи може цей рецензент, який працює у товаристві з обмеженою відповідальністю, бути суб'єктом судово-експертної діяльності. Суб'єктом рецензування (рецензентом) за цим Порядком виступає працівник державної спеціалізованої експертної установи – НДІСЕ МЮ України з відповідної експертної спеціальності з не менш ніж 3-річним стажем роботи, що, на думку Ю. Ярослава, з якою можна погодитися, не виступає гарантією надання об'єктивної за сутністю рецензії, як з позиції монополізації права на істину, так і з позиції невеликого експертного стажу виконавця [6].

Більше того, такий засіб доказування, як «рецензія на висновок експерта» не передбачений ані жодним процесуальним актом, ані Законом України «Про судову експертизу». Така саме позиція викладена і Верховним Судом у постанові від 22.04.2020 у справі № 677/204/17.

Деякі вчені на основі філософського положення про те, що критерієм істини є практика, пропонують три підходи до визначення висновку експерта помилковим: процесуальний, методичний та оціночний. Процесуальний шлях передбачає можливість призначення декількох експертиз з одних і тих самих питань як засобу перевірки попередньо виконаних експертиз. Методичний має непроцесуальний характер реалізації і передбачає можливість направлення спірних висновків експертиз на відповідні секції Науково-методичної ради, досвідчені члени якої приймають остаточне рішення по питаннях, що були поставлені перед експертами [7, с. 75]. Оціночний здійснюється стороною обвинувачення, стороною захисту та судом, який і буде розглянуто далі у цій статті.

Як зазначає В. Ю. Шепітько, оцінка висновку експерта – це складна розумова діяльність, яка охоплює: 1) аналіз дотримання процесуального порядку доручення та проведення судової експертизи; 2) визначення відповідності висновку експерта завданню; 3) встановлення повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта; 4) визначення відповідності висновку експерта іншим зібраним під час провадження доказам; 5) перевірку належності (віднесення до кримінального провадження) даних, які містяться у висновку» [8, с. 577–578].

Цікавими є випадками з точки зору надання судом оцінки висновкам судових експертиз, які не містять підписів експертів про кримінальну відповідальність. Адже одна з ознак, що відрізняє судову експертизу від дослідження (зміст якого буває ідентичними), це саме міра відповідальності, що встановлена законом для експерта в разі його завідомо неправдивого експертного висновку, відмови без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків, а також недотримання процедури роз'яснення такої відповідальності, прав та обов'язків експерта, яку не може проводити формально [9]. Також О. Несінов вказує, особа не може сама собі щось роз'яснювати або про щось попереджати і зазначає, що на підставі ч. 3 ст. 223 КПК України це має робити слідчий, прокурор. Виходячи з такої логіки, презумуємо, що якщо судова експертиза призначається на підставі ухвали суду, то відповідно має роз'яснювати суд. Однак, якщо звернемося до судової практики, то побачимо інший погляд на це питання та що цього не достатньо. Так, Верховний суд у складі колегії Касаційного господарського суду у своїй Постанові від 04.11.2020 р. по справі № 904/684/18 посилається на законодавця, який зазначає, що обов'язковою вимогою до висновку експерта є вказівка на те, що останній обізнаний про відповідальність, та робить висновок, згідно якого надане експерту в ухвалі роз'яснення про кримінальну відповідальність не виклю-

час обов'язку експерта зазначити при складанні висновку, що він попереджений (обізнаний) про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку.

Разом з тим, Верховний Суд у складі Касаційного кримінального суду розглядає це питання під іншим кутом, вказуючи, що відсутність у висновку експерта відомостей про попередження щодо кримінальної відповідальності за подання завідомо неправдивого висновку не є підставою для визнання недопустимим доказом. Такого висновку дійшов Верховний Суд у постанові від 22 січня 2019 року (справа № 697/2272/14-к), зазначивши при цьому, що якщо для оцінки експертного висновку, наданого стороною захисту, суду необхідно пересвідчитися, що експерт, який надав висновок, розуміє наслідки надання ним завідомо недостовірного висновку або з'ясувати інші питання, що мають значення для оцінки достовірності експертного дослідження, суд має за клопотанням сторони викликати експерта, попередити його про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку.

Під час допиту у суді самі судові експерти зазвичай кваліфікують це як суто механічну помилку, а зазначення неправильних дат подій розцінюють як технічні помилки через великий обсяг роботи та навантаження [10].

Отже, роз'яснення слідчим, прокурором, суддею у своїх процесуальних актах, якими вони призначають відповідні судові експертизи, попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за статтею 384 Кримінального кодексу України або за відмову від надання висновку за статтею 385 Кримінального кодексу України, не є достатнім для дотримання норм чинного законодавства у цій площині з огляду на таке.

Висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки). Якщо звернемося до абзацу 10 частини 2 пункту 4.12 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, то побачимо, що дійсно у вступній частині висновку експерта, зокрема зазначається попередження (обізнаність) експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за статтею 384 Кримінального кодексу України або за відмову від надання висновку за статтею 385 Кримінального кодексу України [11]. Так само і в пункті 4.19 Інструкції двічі вказується, що експерт має зазначити, що він попереджений (обізнаний) про кримінальну відповідальність за статтею 385 Кримінального кодексу України. Відповідно до ч. 2 ст. 102 КПК України, у висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Таким чином, проаналізувавши вищевказані норми законодавства, приходимо до висновку, що у них нічого не говориться про те, що експерт повинен на підтвердження цього саме поставити свій підпис.

Отже, постає питання чи достатньо зазначити про таке попередження (обізнаність) про кримінальну відповідальність чи потрібно, щоб стояв і підпис на підтвердження цього. З огляду на викладене вище, на нашу думку, все ж таки у вступній частині свого висновку судовий експерт має залишити свій підпис у графі про попередження про кримінальну відповідальність, тим самим підтвердити, що він ознайомився з цими положеннями. Такі дії виключать у подальшому приводи для заяв про допущені механічні помилки та не обізнаність з цими нормами. Разом з тим, частково слід погодитися і з думкою О. Несінова, який вказує, що будь-якого учасника процесу, хоч би він був професором права, потрібно попереджати про кримінальну відповідальність та роз'яснювати його права та обов'язки у цій частині. Але не погоджуємося з його думкою в частині того, що власноручний підпис експерта про те, що йому відомі статті КК про відповідальність та його права, обов'язки – не є попередженням належних офіційних осіб [9] з вищевикладених підстав.

Також зустрічаються випадки, коли у висновках експертів відсутній відтиск печатки відповідної експертної установи та викладаються висновки російською мовою. Тоді постає також дискусійне питання чи може такий висновок братися до уваги судом. Так, у висновку експерта всупереч Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень відсутні печатки експертної установи, проте він виготовлений на бланку експертної установи, наявні підписи експерта. Підстави сумніватися в достовірності висновку, а також у тому, що його виготовлено належним суб'єктом, відсутні. Водночас недотримання вимог Інструкції щодо оформлення висновку експерта не є безумовною підставою для виключення цього висновку з обсягу доказів. Однак, суд вказує, що відсутність печатки у висновку експертизи не є настільки істотним порушенням, що зумовлює визнання висновку експерта недопустимим доказом, оскільки експертизу проведено на підставі постанови заступника начальника слідчого відділу, тобто з дотриманням вимог КПК щодо порядку залучення експерта. Також зазначив, що складення висновків російською мовою не впливає на можливість їх використання як доказів під час прийняття процесуального рішення. Ці висновки викладено у постанові Верховного Суду України від 09.06.2021 р. у справі № 623/3335/17 (провадження № 51-6154км20) [12]. Також серед помилок, які допускаються експертами, можна вказати не відповідність номеру пістолета, що наданий на дослідження, при складенні висновку [13] та помилки у вказаній даті події [14].

Таким чином, відображені у цій статті результати дослідження дають підстави для висновків, що належне нормативно-правове забезпечення судово-експертної діяльності сприяє недопущенню експертних помилок. Своєрідним фільтром недопущення та виявлення експертних помилок можуть виступати і самі судово-експертні установи, на чолі з їхніми керівниками, як було описано вище, а також через рецензування висновків судових експертиз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 30.06.2022).
2. Пілюков Ю. Сучасна система державних судово-експертних установ в Україні. Окремі напрямки удосконалення їх діяльності. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 1 (13). 2018 р. С. 149–154.
3. Ухвала Віньковецький районний суд Хмельницької області від 05.12.2019 р. *База даних «Єдиний реєстр судових рішень»*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86132905> (дата звернення: 30.06.2022).
4. Порядок проведення рецензування висновків судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.02.2020 р. № 335/5 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20#Text> (дата звернення: 30.06.2022).
5. Ухвала Шполянського районного суду Черкаської області від 08.12.2021 по справі № 710/432/20. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/101744582/> (дата звернення: 30.06.2022).

6. Ярослав Ю. Ю. Оцінка висновку експерта за допомогою спеціальних знань / Ю. Ю. Ярослав. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці: Електронний журнал* / [редкол.: Назаров О. А. (голов. ред.) та ін.]. К., 2019. № 3 (19). URL: <https://goo.su/0iVw> (дата звернення: 30.06.2022).
7. Абрамова В. М. Помилки у судово-експертній діяльності: сутність, умови виникнення та види / В. М. Абрамова, Є. Ю. Свобода. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2014. Вып. 59. С. 72–79.
8. Шепітько В. Ю. Оцінка висновку експерта. У кн. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 20 Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 952 с.
9. Несінов О. Дотримання процедури отримання висновку експерта в слідчо-судовій практиці майже завжди підлягає сумніву. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/159644_dotrimannya-protseduri-otrimannya-visnovku-eksperta-v-sldcho---sudovy-praktits-mayzhezavzhdi-pdlyaga-sumnvu (дата звернення: 30.06.2022).
10. Ухвала Львівського апеляційного суду від 27.04.2022 р. База даних «Єдиний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104318343> (дата звернення: 30.06.2022).
11. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find=1&text=попередж#w1_1 (дата звернення: 30.06.2022).
12. Постанова Верховного Суду України від 09.06.2021 р. у справі № 623/3335/17 (провадження № 51-6154км20) База даних «Єдиний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97657165> (дата звернення: 30.06.2022).
13. Вирок Артемівський міськрайонний суд Донецької області від 17.03.2015 р. База даних «Єдиний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43173811> (дата звернення: 30.06.2022).
14. Вирок Сихівський районний суд м. Львова від 17.10.2016 р. База даних «Єдиний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62037935> (дата звернення: 30.06.2022).